

СЕМАНТИЧНІ МОДИФІКАЦІЇ НІМЕЦЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ

Подано результати дослідження семантичних модифікацій німецьких фразеологічних одиниць на позначення фізичного стану людини. Виявлені різновиди семантичних модифікацій, які дозволяють констатувати мобільний характер тематичного індикатора, детермінованого як лінгвістичними, так і екстралінгвістичними чинниками.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, семантичні модифікації, тематичний індикатор, цілісне фразеологічне значення.

Представлены результаты исследования семантические модификации немецких фразеологических единиц, обозначающих физическое состояние человека. Выявлены разновидности семантических модификаций, которые позволяют констатировать мобильный характер тематического индикатора, детерминированного как лингвистическими, так и экстралингвистическими факторами.

Ключевые слова: фразеологическая единица, семантические модификации, тематический индикатор, целостное фразеологическое значение.

The article deals with the results of the research of semantic modifications of German phraseological units denoting the physical condition of a person. We have determined different types of semantic modifications, which allow to ascertain the mobile nature of thematic indicator that is determined by the linguistic as well as extralinguistic factors.

Key words: phraseological unit, semantic modifications, thematic indicator, integral phraseological meaning.

Мова є одним із найскладніших об'єктів пізнання, оскільки вона фіксує пізнавальну діяльність людини. У процесі історичного поступу будь-яка мова, як складна система, перебуває в умовах постійного розвитку і вдосконалення. Мова, як і кожне суспільне явище, безперервно розвивається, разом з нею у постійному русі перебуває і її фразеологічний фонд.

Фразеологічні одиниці (ФО), як особливі мовні знаки, належать до складних та суперечливих явищ мови. Саме вони найвиразніше передають дух і нев'яучу красу мови, яку витворив народ упродовж віків для потреб спілкування в усній та писемній формах. Для проникнення в сутність цього мовного феномена необхідний комплексний, багатосторонній підхід, який враховував би дані різних лінгвістичних дисциплін, адже семантика, компонентний склад, морфологічні та синтаксичні властивості ФО складні і цікаві в тому аспекті, що вони слугують яскравим доказом живого розвитку фразеологічної підсистеми мови, окремі складові компоненти якої, незважаючи на відносну стабільність, перебувають у стані нестійкої рівноваги [4, с. 5].

Друга половина ХХ століття стала для фразеології періодом надзвичайного розвитку, що дало їй змогу виокремитися в самостійну лінгвістичну дисципліну, однією із характерних рис якої на сьогоdnішньому етапі її розвитку є суттєве розширення фразеологічної проблематики. Віддаючи належне дослідницькій праці вітчизняних та зарубіжних мовознавців та їх досягненням у галузі фразеології (М. Ф. Алефіренко, Я. А. Баран, А. М. Баранов, В. М. Білоноженко, М. В. Гамзюк, С. Н. Денисенко, О. В. Жуков, Р. П. Зорівчак, О. В. Кунін, В. М. Мокієнко, О. П. Пророченко, О. Д. Райхштейн, В. М. Телія, І. І. Чернишова, W. Fleischer, Ch. Palm та ін.), сучасні дослідники вимушені визнати, що й нині не вирішені ще питання семантичної динаміки, фразеологізації і, особливо, стрижневого компонента, який характеризується формальними та змістовими властивостями. У зв'язку з цим стає зрозумілим той великий інтерес мовознавців до вивчення фразеології, який спостерігається сьогодні у фразеологічній науці, засвідчуючи актуальність фразеологічної проблематики.

Актуальність проблеми зумовлена необхідністю комплексного дослідження фразеологічної номінації, під якою в сучасній мовознавчій науці розуміють найменування сутностей матеріального та ідеального порядку з використанням наявних у мові засобів, які зазнали повного або часткового переосмислення. Актуальність теми викликана також бажанням мовознавців виявити регулярні та специфічні властивості виникнення, формування й розвитку німецьких ФО на позначення фізичного стану людини, а також роль компонента у формуванні цілісного фразеологічного значення.

Мета дослідження – комплексне вивчення ФО на позначення фізичного стану людини у сучасній німецькій мові, що передбачає виявлення семантичних модифікацій досліджуваних мовних одиниць та їх компонентів, які беруть участь у формуванні цілісного фразеологічного значення.

Помічено, що ФО, як ускладнена мовна одиниця, може зазнавати у процесі функціонування не тільки структурно-семантичних, а й семантичних перетворень. Спостереження над функціонуванням ФО у різних мовах дають підставу стверджувати, що семантична стійкість ФО теж не є чимось абсолютним, незмінним. Семантика фразеологізму, як і його структура, зазнає постійного розвитку,

оновлення, переосмислення, адже, на думку О. В. Жукова, постійний розвиток "... може виявлятися як на рівні форми, так і на рівні змісту мовних одиниць і категорій. Варіантами проміжності у свою чергу є периферійність та контамінація" [4, с. 93].

Значна частина дослідників (зокрема, Я. А. Баран, В. М. Білоноженко, О. В. Кунін, Н. П. Щербань) вважає, що основою, яка дозволяє здійснювати цей різновид модифікації ФО, є "... бінарність у лексичному значенні мовного знака" [1, с. 135].

На думку І. С. Гнатюк та В. М. Білоноженка, семантичні модифікації зводяться до явища подвійної актуалізації [2, с. 83]. Дослідники зауважують, [2, с. 84], що семантичні модифікації – це зміни традиційної семантики фразеологізму, спричинені його актуалізацією в особливих контекстуальних умовах, унаслідок чого узуальне фразеологічне значення набуває додаткових відтінків, або ж реалізується семантична двоплановість чи то окремих компонентів ФО, чи фразеологізмів у цілому.

І. С. Гнатюк зазначає, що аналіз семантичних модифікацій традиційних фразеологізмів полягає у виявленні й описі найбільш поширених способів і основних причин оновлення загальновідомих ustalених словосполучень [2, с. 83]. Дослідниця виділяє два основних явища семантичних модифікацій:

- семантичні модифікації;
- явища подвійної актуалізації ФО.

Характерно, що різні за своїм характером смислові зміни в цих явищах зумовлюються зовнішньою сполучуваністю фразеологізму з мовними елементами, які його оточують. З огляду на ці явища семантичної модифікації розглянемо їх у досліджуваній фразеологічній мікросфері детальніше.

У мовознавчій науці ustalилася думка про те, що семантичний і структурний розвиток ФО полягає в модифікації як їхньої семантики, так і матеріальної форми й залежить від механізмів змін, а також від структурних і семантичних властивостей твірних ФО.

Модифікація змісту, як засвідчують дослідження Ю. А. Фірсова [6], є непродуктивним шляхом вторинного фразотвору. Такі зміни відбуваються в результаті розширення (генералізації) або звуження (спеціалізації) значення, зміни ступеня метафоричного переосмислення, внаслідок затемнення вихідного образу, розширення лексико-семантичної та синтаксичної сполучуваності ФО з іншими одиницями або зміни функціонально-стилістичної належності.

Структурні зміни, як зазначалося вище, виявилися більш продуктивними, ніж семантичні. Модифікація форми відбувалася шляхом варіювання однини і множини іменника, заміни прийменників у прийменникових конструкціях тощо. Зміни плану вираження і плану змісту відбуваються завдяки нарізнооформленості фразеологічної одиниці. Механізмами структурно-семантичних модифікацій досліджуваних ФО виступають як засоби фразеологічної деривації, що мають універсальний характер: заміна лексичних і граматичних компонентів розширення та спрощення структури ФО тощо.

Розширення синтаксичної структури традиційної структурно-семантичної моделі є наслідком розширення семантичної структури, що виражається у створенні додаткових відтінків значення, розширення значення, підсилення образності або емотивності. Пор.:

- *dem Tode von der Schaufel (Schippe) springen* – традиційна синтаксична структура даного фразеологізму розширилася за рахунок компонента "noch einmal" (ще раз), який сприяв появі додаткового відтінку у фразеологічному значенні;

- *dem Tode noch einmal von der Schaufel (Schippe) springen* – ще раз уникнути смерті, видряпатися (про важкохворого);

- *es rappelt bei j-m im Oberstübchen* – синтаксична структура даного фразеологізму розширилася шляхом вклинювання компонентів "ist es wohl nicht richtig", завдяки чому ФО зазнала підсилення значення. Порівняйте у наступному фразеологічному звороті:

- *es ist wohl bei ihm nicht richtig im Oberstübchen* – у нього не всі дома, він несповна розуму.

Власне семантичними модифікаціями вважають такі перетворення, які спричиняють зміну традиційного значення, не порушуючи при цьому лексико-граматичного складу стійкого словосполучення. Ступінь відхилення від традиційного значення може бути різним: абстрактний елемент у семантичній структурі ФО зазнає збільшення (розширення) семантики від появи додаткових смислових і стилістичних відтінків аж до розвитку нового значення і перетворення ФО у багатозначну мовну одиницю. Поява нових елементів у традиційному значенні ФО зумовлена перш за все, оточенням фразеологізму, під яким розуміється найближчий контекст, з яким ФО вступає у безпосередній граматичний та змістовий зв'язок. Фразеологічне оточення формує значення фразеологізму.

Наприклад, український фразеологічний зворот "скрутити в'язи" первісно поєднувався граматичним зв'язком, керування з давальним відмінком іменних частин мови із семантикою особи "скрутити в'язи кому-небудь" – "дуже побити кого-небудь або вбити кого-небудь". У поєднанні цього

фразеологізму з іменником абстрактна семантика “труднощі” ФО розвиває нове значення – “успішно справитися із складною роботою” [2, с. 86].

Семантичними модифікаціями ФО вважаються модифікації цілісного фразеологічного змісту усталених мовних одиниць внаслідок їх актуалізації в особливих контекстуальних умовах. Серед чинників, які впливають на розвиток та зрушення семантики ФО, виділяються порушення семантичної узгодженості ФО та контекстних партнерів, що включає також зміну категоріального характеру суб'єктного контекстного партнера, зміну граматичних зв'язків між ФО та контекстним партнером, зміна синтаксичних зв'язків ФО з контекстними партнерами, що вносить у традиційну (базову) ФО новий відтінок значення.

На розвиток семантики впливає також і порушення звичної традиційної для ФО синтаксичної сполучуваності з іншими мовними елементами, тобто зміна граматичних зв'язків між ФО та різними об'єктами дії, що виражаються за допомогою керування.

Отже, власне семантичні модифікації відбуваються за рахунок втрати фразеологічною одиницею вмотивованості та посилення абстрактного елемента у значенні набуття нових смислових відтінків, розвитку нового значення і перетворення ФО у багатозначну мовну одиницю. Основними чинниками розвитку фразеологічного значення є й розвиток оточення фразеологічної одиниці, зокрема, зміна традиційної лексичної та синтаксичної сполучуваності та протиставлення категоріального характеру в суб'єктно-об'єктних характеристиках ФО.

Наступним явищем семантичних модифікацій є подвійна актуалізація фразеологічних одиниць. Традиційно під подвійною актуалізацією розуміють явища реалізації потенційних значень усіх чи окремих компонентів фразеологізму поряд із використанням його традиційного значення. Інакше кажучи, при подвійній актуалізації відбувається розклад фразеологічної одиниці, який зумовлений, перш за все, стилістичними намірами і вважається один з ефективних засобів творення різного семантично-стилістичного й структурного оновлення ФО як результат нового осмислення слів шляхом зіткнення їх з іншими можливими значеннями [5, с. 50].

Сучасні дослідники А. М. Баранов, М. В. Гамзюк визначають поряд із стилістичними можливостями подвійної актуалізації також її семантичні можливості, притаманні самій природі усталених словосполучень, адже семантична двоплановість є їх характерною рисою. Ця семантична двоплановість дає можливість зводити й поєднувати в одній фразеологічній одиниці як пряме, так і переносне її значення, що певною мірою сприяє виокремленню терміна “подвійна актуалізація” з - поміж інших термінів, який найбільш повно відображає суть позначуваного ним поняття.

В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк зазначають, що явища подвійної актуалізації можна аналізувати з погляду:

- 1) наявності/відсутності у мові вільного словосполучення, співзвучного з фразеологізмом;
- 2) порушення/збереження лексико-граматичної структури традиційного фразеологізму;
- 3) одночасної/неодночасної реалізації лексичного і фразеологічного значень фразеологізму.

Подвійна актуалізація можлива у досліджуваних ФО лише у випадках наявності вільного словосполучення, яке є генетичним прототипом фразеологізму. Інакше кажучи, подвійної актуалізації зазнають лише двопланові словосполучення, оскільки в мові існують аналогічні вільні словосполучення:

- *die Augen schliessen*: 1) закрити очі – пряме значення; 2) померти – фразеологічне значення;
- *auf letzte Reise gehen*: 1) вирушати в останню путь – пряме значення; 2) померти – фразеологічне значення;
- *seinen Lauf vollenden*: 1) закінчити біг – пряме значення; 2) закінчити свій життєвий шлях – фразеологічне значення;
- *ans Bett gefesselt sein*: 1) бути прикутим до ліжка (про арештанта) – пряме значення; 2) бути прикутим до ліжка (про важкохворого) – фразеологічне значення;
- *j-m tut kein Zahn mehr weh*: 1) у кого-небудь уже не болить зуб – пряме значення; 2) хто-небудь відмучився, наказав довго жити (помер) – фразеологічне значення.

Реалізація семантичної двоплановості неможлива у таких усталених словосполученнях:

- *auf den Ohren sitzen* – бути глухим;
- *ins Jenseits abgerufen werden* – відійти у вічність;
- *von allen guten Geistern verlassen sein* – бути схибнутим
- *an der Pforte des/zum jenseits stehen* – бути однією ногою в могилі;
- *einen kleinen Mann im Ohr haben* – бути глухим.

Такі сполучення слів не можуть сприйматися буквально, а отже, тут існує лише один план значення – фразеологічний. Це явище можна назвати трансцендентним.

Подвійна актуалізація може здійснюватися паралельно з субституцією компонентів фразеологізму. ФО у процесі функціонування стають дуже узагальненими й абстрактними за своїм значенням. З метою наближення змісту фразеологізму до реальних подій, ситуацій виникає потреба заміни одного з компонентів фразеологізму словом, яке семантично співвідноситься з текстом, тут відбувається конкретизація фразеологічного звороту. Компоненти фразеологізму набувають смислової самостійності, поновлюється буквальне значення всієї фразеологічної одиниці, виникає його двопланове розуміння.

Подвійна актуалізація може відбуватися завдяки такому різновиду структурно-семантичної модифікації, як розширення компонентного складу фразеологізму шляхом уведення до його складу нових компонентів тощо.

Отже, аналіз явища подвійної актуалізації ФО за виявленими принципами дозволяє вивчити та осмислити цей процес як живий процес, який відбувається постійно в мові і який дає змогу проникнути в сутність фразеологізмів, виявити додаткові відтінки в їх семантиці, що забезпечує їх особливу фразеологічну експресію.

Список літератури

1. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови : монографія / Я. А. Баран. – Івано-Франківськ : Лілея, 1997. – 176 с.
2. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 154 с.
3. Гак В. Г. К типологии функциональных подходов к изучению языка // Проблемы функциональной грамматики / В. Г. Гак. – М. : Наука, 1985. – С. 5–15.
4. Жуков А. В. Фразеологическая переходность в русском языке / А. В. Жуков. – Л. : ЛГПИ им. А.И.Герцена, 1984. – С. 93–94.
5. Фірсова Ю. А. Фразеологічні одиниці з топонімічним контекстом у німецькій мові: лінгвокультурологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Ю. А. Фірсова. – К., 2002. – 18 с.
6. Щербань Н. П. Деякі проблеми фразеології та перекладознавства / Н. П. Щербань // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці : ЧДУ, 1996. – Вип. 2 : Германська філологія. – С. 109–113.